

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Любомир Стойчев
„Престъпността сред малолетните и непълнолетните в България след 1990 г. –
динамика, условия и фактори – и отражението ѝ върху качеството
на човешкия капитал в страната”,
представен за присъждане на образователната и научна степен „доктор”
по научната специалност „Социология”,
от проф. дфн Петър-Емил Митев

Дисертационният труд съдържа основен текст от 226 страници, библиография и приложения. Структуриран е по следния начин: *Увод; Глава първа.* Понятиен апарат и теоретични основания; *Глава втора.* Човешкият капитал и престъпността; *Глава трета.* Социално-икономически контекст на промените; *Глава четвърта.* Криминалната ситуация; *Глава пета.* Непълнолетните извършители на престъпления; *Глава шеста.* Децата, извършители на престъпления, и качеството на човешкия капитал; *Глава седма.* Възможности за развитие на системата за работа с малолетните и непълнолетните извършители на престъпления и противообществени прояви; *Заключение.*

Научните цели, която си поставя дисертантът са: (1) да изследва хипотезата за връзка между детската (8-17) криминална активност и равнището/качеството на човешкия капитал в страната след политическите промени от края на 1989 г.; (2) да се конструира теоретично социално-икономическият контекст - фактори, условия и тенденции, в които са валидни резултатите от изследването (с. 4).

Дисертабилност

Три неща дават възможност да се оцени дисертабилността: *тревожното равнище* на детско-юношеската престъпност и противообществени прояви, *изобилието* на научно непроверени твърдения в тази проблемна област и *дефицитът* на научни изследвания за факторите на криминална активност (8-17 г.) и нейното отражение върху равнището на човешкия капитал.

Темата е дисертабилна с висока обществена значимост.

Компетентност

Библиографията включва 153 заглавия – 78 на кирилица и 75 на латиница. Балансът сам по себе си говори за стремежа да се обхване и националната проблематика, и международния, преди всичко европейски контекст. За компетентността на докторанта качествените показатели говорят още по-категорично от количествените. Съдържанието на източниците е овладяно, критично осмислено и творчески използвано в собствена концептуална рамка.

Изследователският подход на Любомир Стойчев се характеризира с няколко съществени особености.

Интердисциплинарност. Темата е разположена на територията на социологията на отклоняващото се поведение, но заедно с това гранична с проблеми на икономическата наука, криминологията и – с цялата условност на това понятие – транзитологията. Ясното съзнаване и формулиране на интердисциплинарната сърцевина на проблема е съществено условие за успеха на цялото изследване.

Емпирична основа. За да се придвижи напред към обосновани изводи, авторът се стреми на всяка крачка да стъпи на твърда фактологична основа. Работата е изключително *информативна*, наситена с таблици и графики, акуратно актуализирани. Базирана е не на извадки, а на изчерпателност, т.е. обхват на генералните съвкупности. Привлечени са и материали от международни изследвания. Описанието и систематизацията на фактите има собствена научна стойност.

Методическа прецизност. Дисертацията се отличава с подчертано внимание към *качеството* на наличните данни. Отчита се непълнотата на регистрацията, случаите на промени в методиката, социалния контекст, който може да направи нееднозначна информацията (характерна бележка: „числата отразяват не само криминалната активност, но и институционалната неефективност” през определен период от седем години на прехода – с. 162).

Теоретичен обхват. Авторът не потъва във фактологията, а я „атакува” с теоретични хипотези, които му позволяват да стигне до стриктно обосновани изводи. Специално трябва да се отбележи, че са използвани постижения на световната наука и авторът не се изкушил от „лукса” да открива велосипеда.

Критичност. Дисертантът не изглежда изкушен от немската класическа философия, която делегитимира „обикновеното съзнание” в гносеологията. Толкова повече заслужава признание аналогичната операция, която извършва в наистина по-ограничена, но затова пък практически твърде важна област като детската криминална активност и противообществени прояви.

Приложен аспект. Изследването има не само дескриптивна и аналитична, но и приложна стойност. Авторът се придържа към схващането, че не са достатъчни алтернативни наказания като пробацията, необходими са и алтернативи на наказанията като медиацията, и този въпрос е убедително разгледан в отделна глава на дисертационния труд.

Аналитично съдържание

Аналитичните резултати могат да се обобщят и оценят с понятията на общата теория на социализацията.

Криминалната активност и противообществените прояви в детско-юношеска възраст (8-17) са различни форма на десоциализация. Социализиращо въздействие се търси много често в две насоки – образователното равнище и трудовата заетост. „Образованието и трудът у нас масово са приемани като панацея за всичко, вкл. и за престъпността, и за социалната патология...” (с. 221). Авторът претегля внимателно, за да провери реалната тежест на този стереотип.

Образованието е несъмнено важно и основно измерение на човешкия фактор. Но едностранното тълкуване може да го сведе до абстрактен индикатор за наличие/отсъствие на диплома („абстрактен” в смисъла на философията, на която вече се позовах). В по-точен смисъл социализиращ фактор е не образованието, а училището. Училището може да „произвежда” притежатели на дипломи и/или граждани. Този диапазон е пулсиращ, динамичен. В него се крият и парадокси на прехода: в страната никога не е имало толкова хора с високо образование и заедно с това – толкова фиктивно грамотни. С пълно основание Стойчев отбелязва не само факта на функционална неграмотност, но и неговия неслучаен характер: училищата са заинтересовани да „избутват” учениците да начално, а донякъде и до основно и по-високо образование. Страничен резултат от логиката „парите следват ученика”. Към това може да се прибави и фактът, че още в началото на прехода оценката за поведение беше обявена за „остатък от тоталитаризма”, и с това беше зачеркнат

целият педагогически опит, натрупан от българското училище от Освобождението до 1990 г.

Аналогично стои въпросът с труда. Докторантът привежда впечатляващи примери как непълнолетни осъдени за престъпления, които е интервюирал, са извършвали преди това тежка физическа или неприятна работа срещу нищожно заплащане (с. 113). В традиционния български морал добродетел е не физическото усилие, а трудолюбието, т.е. отношението към труда. Такова отношение не може да се създаде „автоматично”, при каквито и да е условия на труд и заплащане. Към това можем да прибавим и специфичния за прехода стремеж към „лесни пари”, намерил израз в променения смисъл на понятието „далавера” в младежкия жаргон.

Основен социализиращ фактор е семейството. И тук са налице стереотипи, критично преоценени от докторанта. По-големият брой деца в семейството води до по-малък риск от криминализация на децата: това е също абстрактна теза, която се превръща в антитеза в условията на крайна бедност и мизерия (с. 167). Дори наличието на двама родители губи своето социализиращо значение, когато между тях има силно изразени и перманентни конфликти (с. 171).

По-слабо изразен, но също разпространен стереотип е еднозначната представа за спорта като социализиращ фактор. Обобщенията се абстрахират от вида спорт, средата и от психологическия контекст на спортуването. Характерно за нашата действителност става например изучаването на азиатски бойни изкуства, без да се обръща онова внимание на етичния контекст, което изискват азиатските първоизточници.

Особено силни страници в дисертационния труд са посветени на етническата принадлежност и нейната връзка с детската престъпност. С пълно основание авторът отбелязва, че няма феномен „циганска престъпност”, т.е. доказана от науката връзка между циганската „природа” и склонността към престъпление. Общественото мнение слива обстоятелствата на маргинализацията, гетоизацията и масовата мизерия сред ромското население с расисткото обяснение. И тук субектът на социализиращо въздействие следва да се конкретизира: това е реалното ромско гето с неговите социални измерения, а не самата етническа принадлежност.

Последният от интерпретираните обществени институти създава като че ли най-малко теоретични проблеми, но също не е безпроблемна територия. Това е

затворът. Разбира се, затворът е по принцип социализиращ фактор, това е неговото призвание, обществена функция. Фактически се превръща в академия по престъпност, в която майсторите дават уроци на калфи и чираци. С основание авторът отбелязва, че „лишаването от свобода е скъп и сложен социален инструмент, особено когато е напълно функционален от гледна точка на нуждите на обществото през XXI век” (с. 134). Обосновани са и неговите заключения за необходимостта да се търсят алтернативи на традиционните начини за справяне с престъпността.

Разкриването на сложността, относителността и нееднозначността на социализиращите/десоциализиращите фактори, които обуславят (предотвратяват/съдействат) детската престъпност (8–17 г.) е базово научно достойнство на дисертацията на Любомир Стойчев.

Научен стил

Изложението се отличава с висока степен на структурираност на мисълта и систематичност. Дисертацията е логически стройна. Авторът избягва емоционално натоварени изрази, въпреки че тематиката е достатъчно драматична, за да предразполага към това. Методическата прецизност го кара да бъде внимателен и да прибегва периодично до уговорки от типа на „открива възможност да предположим” или „с наличните данни е трудно да дадем отговор на въпроса...”

Критични бележки и въпроси

Най-съществената ми бележка е, че авторът разглежда прехода като „черна кутия”. Убедително е доказано значението на социалното неравенство, довело до появата на „неприлично богати” и „крайно бедни”, за криминалната активност, включително сред децата. Споделям напълно неговото мнение, че това не може да се приеме просто като „неизменна част от демокрацията”: „Смятам, пише той, че има много начини, но наистина няма начин, когато нямаш желание и цел, въпросните негативни аспекти да бъдат неутрализирани”. Проблемът, който остава скрит в „черната кутия”, е за пътя, изминат още през 90-те години към тази социална поляризация. Повече от 20 млрд. лева спестявания на хората само в ДСК преминаха в джобовете на кредитни милионери и други благодетелствани от властта кандидат-олигарси. С една дума, имам предвид криминализацията на

българския преход, която пролича още с аферата „Сапио”, останала на вниманието на прокуратурата до момента, в който изтече срокът на давност. Тук нямам предвид политическите аспекти, които не са тема на дисертацията и авторът с основание заобикаля. Имам предвид това, че начинът, по който беше осъществена „голямата далавера” на приватизацията („масова” при Виденов и „касова” при Костов) оказва съществено деморализиращо влияние върху цялото общество. Не само с обедняването, с психологическите травми, но и с внушението на допустимост на прекриването на обществени норми.

Въпросът ми към докторанта е: има ли (може ли да се предположи) връзка между престъпността на възрастните на горните етажи на обществото и криминалната активност на деца/юноши на долните етажи?

И още един въпрос. Има огромна промяна в медийно-информационната среда след 1990 г. На лице е нова свобода, в т.ч. и свободата да избираш опции с десоциализиращо въздействие. Има ли връзка тази промяна с криминалната активност на малолетни и непълнолетни? Защо не е разгледан този въпрос, най-малкото поради обществено признатото становище, че такава връзка е възможна.

Научни приноси

Докторантът, без фалшива скромност, е заявил своя принос. „Въпреки многото положени усилия, не успях да намеря както у нас, така и в останалата част на света, до който имам достъп, публикувано изследване, чиято цел е да проучва за наличието на корелационна или каузална връзка между детската криминална активност (престъпност) и равнището на човешкия капитал. Всъщност дисертационният труд е първият в това отношение и установените закономерности представляват теоретичен научен принос, който във фактологичен план няма аналог към днешна дата” (с. 221).

В дългогодишната си академична практика не съм срещал така ясно заявено съзнание за научен принос.

За щастие авторът не се самозаблуждава. Научните приноси, които е описал в справката, са реални. Дори бих прибавил и принос, който прави към теорията на прехода чрез периодизация на сложната крива на детската криминалност.

Публикации

По темата на дисертационния труд има осем публикации, включително една на английски език, които съдържат основни тези и приносни моменти.

В заключение дисертационният труд на Любомир Стойчев „Престъпността сред малолетните и непълнолетните в България след 1990 г. – динамика, условия и фактори – и отражението ѝ върху качеството на човешкия капитал в страната” отговаря напълно на изискванията за получаване на образователната и научна степен „доктор” по специалност „Социология”.

С пълна убеденост препоръчвам да му бъде присъдена тази образователна и научна степен.

София, 22 април 2016

Рецензент:

Проф. дфн Петър-Емил Митев